

УДК 347.45

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.50>

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДОГОВІРНОЇ ТА ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Сахно Ю.В.,
студент 2 курсу ОП «Магістр»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сахно Ю.В. Проблеми співвідношення договірної та деліктної відповідальності в цивільному праві України.

У статті досліджується питання регулювання цивільних правовідносин між сторонами, які виникають внаслідок порушення умов договору та завдання шкоди в Україні, а саме, аналізу співвідношення підстав для виникнення таких правовідносин. Тема співвідношення договірної та деліктної відповідальності, хоч і підіймалась науковцями вже неодноразово, однак, єдиних підходів до вирішення цього питання у правовій доктрині України ще не сформувалось. Доктрина містить багато суперечностей та прогалин. Це, в свою чергу, негативно впливає на рівень юридичної науки, що відображається на якості національного цивільного законодавства. В результаті проведеного дослідження проаналізовано теоретичні основи правового явища юридичної відповідальності в контексті визначення правової природи договірної та деліктної відповідальності. Здійснено дослідження наукових підходів та загальних засади на яких ґрунтується цивільне законодавство України. Приділено увагу дослідженню співвідношення видів відповідальності та підстав для застосування відповідних заходів відповідальності. Здійснено аналіз правової доктрини України, в частині, що стосується теми договірної та деліктної відповідальності. Висвітлено проблеми та протиріччя, що сформувались всередині доктрини та обумовлювали правову невизначеність щодо теми дослідження. Сьогоднішній стан українського законодавства свідчить про відсутність систематизованого підходу до визначення та регулювання договірної чи деліктної відповідальності. Цивільний кодекс України не містить таких визначень, не користується такими поняттями у своїх нормах. Дані поняття є поширеними у правовій теорії, однак сукупність різних, нерідко суперечливих, наукових позицій не дозволяє сформулювати єдиного висновку і тут. У зв'язку з правовою невизначеністю, яка виникає між теоретичними підходами, при співвідношенні договірної та деліктної відповідальності, сьогодні все ще існує необхідність у дослідженні цього питання. За результатами цієї статті проведено аналіз недосконалостей правової доктрини України, запропоновано шляхи вирішення правової невизначеності.

Ключові слова: деліктна відповідальність, договірна відповідальність, співвідношення договірної та деліктної відповідальності, підстави для застосування деліктної та договірної відповідальності, умови виникнення договірних та деліктних зобов'язань, заходи договірної та деліктної відповідальності.

Sakhno Y.V. Problems of correspondence between contractual and tort liability in the Civil law of Ukraine.

The article explores the regulation of civil legal relations between parties arising from the breach of contract terms and the infliction of harm in Ukraine, specifically analyzing the correspondence between the grounds for the emergence of such legal relations. Although the topic of the relationship between contractual and tort liability has been addressed by scholars repeatedly, there is still no consensus on resolving this issue in Ukrainian legal doctrine. The doctrine contains many contradictions and gaps, negatively impacting the level of legal science, which is reflected in the quality of national civil legislation. The research analyzes the theoretical foundations of the legal phenomenon of legal liability in the context of defining the legal nature of contractual and tort liability. It examines scientific approaches and general principles underlying Ukrainian civil legislation, focusing on the correspondence between

types of liability and the grounds for applying corresponding liability measures. The analysis also delves into Ukrainian legal doctrine regarding contractual and tort liability, highlighting the problems and contradictions that have led to legal uncertainty on the research topic. The current state of Ukrainian legislation indicates the absence of a systematic approach to defining and regulating contractual or tort liability. The Civil Code of Ukraine does not contain such definitions or use such concepts in its provisions. While these concepts are common in legal theory, the array of different, often conflicting, scholarly positions prevents the formation of a unified conclusion. Due to the legal uncertainty arising from theoretical approaches in relating contractual and tort liability, there is still a need for further research on this matter. As a result of this article, an analysis of the imperfections of Ukrainian legal doctrine is conducted, and ways to address legal uncertainty are proposed.

Key words: tort liability, contractual liability, correspondence between contractual and tort liability, grounds for applying tort and contractual liability, conditions for the emergence of contractual and tort obligations, measures of contractual and tort liability.

Постановка проблеми. Проблематика співвідношення договірної та деліктної відповідальності неодноразово досліджувалась українськими науковцями, однак, попри наявність великої кількості праць за цією темою, юридична доктрина все ще не має усталеного підходу до вирішення цього питання.

Стан опрацювання проблематики. Підходи до розуміння та співвідношення договірної та деліктної видів відповідальності формувались у багатьох наукових працях, серед них варто виокремити роботи: Г.А. Капліни, А.С. Елларяна, Л.М. Баранової, С.В. Галкевича, Ю.О. Заїки, Ю. Жегуліна, О.О. Кота. Однак питання співвідношення договірної та деліктної відповідальності не є вичерпно дослідженим і потребує детальнішого аналізу.

Мета статті. Встановити зв'язок за яким співвідноситься договірна та деліктна відповідальність. Розмежувати ці два поняття. Вказати на проблеми сучасного стану дослідження даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Тема співвідношення договірної та деліктної відповідальності не є новою. Багато науковців присвятили свої роботи дослідженню цих видів відповідальності. Однак, в сьогоденній правовій доктрині України не вийде знайти єдиного комплексного підходу до співвідношення цих понять. Такий стан дослідження обумовлений, зокрема, історичними передумовами, а також іншими обставинами за яких цивільне право України розвивається.

Для детального розуміння подальшого дослідження, необхідно встановити поняття «відповідальності» загалом, оскільки далі мовиться про конкретні види цивільно-правової відповідальності. Сьогодні в юридичній доктрині України можна виокремити три основних підходи щодо розкриття поняття юридичної відповідальності:

1. відповідальність в негативному аспекті;
2. відповідальність в поєднанні негативного та позитивного аспекту;
3. відповідальність як окреме правове явище [1, с. 14].

Негативний аспект відповідальності проявляється у зв'язку відповідальності з правопорушенням. Науковці, що розглядають відповідальність в негативному аспекті, вказують, що правопорушення – це підстава для виникнення відповідальності. Отже, без правопорушення, не існує і відповідальності [2, с. 43].

Автори-прихильники підходу розуміти відповідальність як поєднання негативного та позитивного аспектів підкреслюють те, що підставою для виникнення відповідальності є не правопорушення, а взаємовідносини громадянського суспільства у правовій державі [3, с. 6]. Ближче до практичного застосування такого підходу, можна говорити про те, що юридична відповідальність виникає при усвідомленому, добросовісному та з власної волі виконанню особою своїх обов'язків [4, с. 238].

Щодо підходу до юридичної відповідальності, як окремого правового явища, то даний підхід є найбільш доречним для сучасного стану цивільних правовідносин, адже виокремлення відповідальності в окреме явище дозволяє об'єднати різні підходи до розуміння відповідальності у єдину систему. Відповідальність, як явище, має різні прояви, в одному з яких відповідальність – це закріплення обов'язків дотримуватись норм законодавства, а в іншому – інструмент покладення на особу несприятливих наслідків за неправомірну поведінку [5, с. 163].

Однак, при наявності таких теоретичних досліджень, науковці, що аналізують відповідальність у її окремих видах (мова про договірну та деліктну відповідальність), припускаються помилки не розкриваючи поняття відповідальності як поєднання багатьох аспектів. Натомість, май-

же всі сучасні дослідження договірної та позадоговірної відповідальності ґрунтуються виключно на негативному аспекті, а саме, на факті того, що така відповідальність виникає після вчинення правопорушення. Такий стан дослідження даної проблеми обумовлює правову невизначеність, яка має негативний ефект на якості правової доктрини України.

Чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не містить визначення понять «договірна відповідальність» та «деліктна відповідальність», однак, не можна стверджувати, що ці поняття не застосовуються в теорії або на практиці.

Договірна відповідальність, з точки зору багатьох науковців, які досліджували дану категорію, пов'язана з договірними зобов'язаннями та, особливо, з порушенням умов договору. Це основні ознаки, які є спільними у більшості наукових праць по дослідженню проблем договірної відповідальності в Україні.

Л.М. Баранова, М.О. Стефанчук, Г.А. Капліна, А.С. Елларян, С.П. Довбій, С.Є. Сиротенко – усі ці науковці в своїх дослідженнях приходять до висновку, що договірна відповідальність виникає при порушенні цивільного зобов'язання, яке покладається на сторін у зв'язку з укладеним між ними договором.

Л.М. Баранова визначає договірну відповідальність як відповідальність за порушення існуючого між сторонами договірної зобов'язання, та становить додатковий до основного, вже існуючого, юридичний обов'язок [6, с. 251].

М.О. Стефанчук доходить до, фактично, такого ж визначення, вказуючи, що договірну відповідальність можна розуміти як санкцію за порушення законів (пов'язано з державним примусом), а також як засіб відновлення порушених прав та настання для порушника негативних наслідків [7, с. 167].

На думку Г.А. Капліної та А.С. Елларяна договірна відповідальність виникає при порушенні цивільного договірної зобов'язання. Порушення договірної зобов'язання може полягати у невиконанні або у неналежному виконанні стороною свого зобов'язання. Засади договірної відповідальності містяться у главі 51 ЦК України [8, с. 257].

С.П. Довбій вказує, що застосування договірної відповідальності завжди пов'язане з відшкодуванням збитків, сплатою неустойок [9, с. 85].

С.Є. Сиротенко визначає, що договірну відповідальність можна розглядати як застосування до правопорушника, у випадку порушення ним договору, санкцій майнового характеру [6, с. 249].

Як бачимо, всі ці наукові підходи будуються подібно, повторюючи один загальний підхід, що договірна відповідальність – це заходи, які виникають на підставах порушення договірних зобов'язань. Якщо повернутись до загальнотеоретичного дослідження відповідальності, розкритого вище, ми зрозуміємо, що за такого підходу, розкривається виключно негативний аспект юридичної відповідальності, а інші – ігноруються.

Якщо підсумувати висновки з актуальних досліджень, то можемо стверджувати, що в сучасній правовій доктрині України договірну відповідальність розуміють як різновид санкцій, які виникають за порушення договорів.

Такий підхід у корені є неправильним. Недопустимо ототожнювати поняття «відповідальності» та «санкції» або прив'язувати їх один до одного в цивільно-правових правовідносинах.

По-перше, відповідальність, окрім негативного аспекту (правопорушення), має також і позитивний аспект (добросовісне виконання). Попри те, що видано багато сучасних вітчизняних праць присвячених дослідженню позитивного аспекту відповідальності в загальній теорії права, саме в контексті договірної відповідальності, позитивний аспект є практично недослідженим.

По-друге, розгляд договірної відповідальності лише у розрізі порушення договірних зобов'язань є ознакою «класичної» радянської (а нині й російської) правової доктрини, від якої Україна намагається відійти, на своєму шляху до ЄС.

По-третє, таке поняття як «санкція» широко застосовується в адміністративному та кримінальному праві. Багато науковців переносять розуміння поняття санкції з інших галузей права, які в свою чергу, мають зовсім відмінний від цивільної галузі предмет правового регулювання. Отже цивільно-правова санкція – це інший, особливий, окремий від інших галузей права засіб правового регулювання, який направлений на забезпечення виконання договору або відшкодування шкоди, завданої порушенням договірних зобов'язань.

З цього приводу, доречно вказати на думку О. Сопронюка, який вказує, що відповідальність виникає та реалізується як у загальних правовідносинах, так і в конкретних правовідносинах,

а санкція – лише в конкретних ситуаціях. Санкція не збігається в часі з моментом виникнення юридичної відповідальності. А також, етимологічний аналіз поняття «санкція» містить в собі негативні наслідки для суб'єкта, в той час як у юридичної відповідальності є й позитивний аспект – отже ототожнення цих понять вкрай недоречно [9, с. 237].

Отже, проблемою сучасного стану дослідження договірної відповідальності в цивільному праві України є те, що «договірну відповідальність» ототожнюють з «заходами договірної відповідальності», адже глава 51 ЦК України встановлює не засади договірної відповідальності, а саме наслідки за порушення договірних зобов'язань. Так, у статті 611 ЦК України передбачені основні правові наслідки, які настають за порушення зобов'язань:

1. припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
2. зміна умов зобов'язання;
3. сплата неустойки;
4. відшкодування збитків та моральної шкоди [11, ст. 611].

Важливо виокремити, що тут перераховано саме заходи договірної відповідальності, а не форми в яких договірна відповідальність може виникати і покладатись на особу, що порушила зобов'язання.

Актуальний стан дослідження деліктної відповідальності у цивільному праві також не позбавлений проблем. Саме поняття «делікт» розуміють як порушення закону, правопорушення, завдання шкоди окремій особі, яке є підставою для виникнення позадоговірних (деліктних) зобов'язань з відшкодування збитків [12, с. 109].

С.В. Галкевич визначає цивільно-правовий делікт як позадоговірне порушення майнового чи особистого немайнового права, передбаченого цивільним законодавством, наслідком якого є нанесення майнової або моральної шкоди. Водночас, цивільні правопорушення, які пов'язані з порушенням договору – не є деліктами, а вважаються договірними правопорушеннями [13, с. 78]. Водночас, найпоширенішим у правовій доктрині є підхід, за якого деліктну відповідальність розуміють як цивільно правове праввідношення, у якому заподіювач шкоди зобов'язаний нести передбачені нормами права негативні наслідки за вчинене нею правопорушення у вигляді компенсації завданої іншій особі шкоди, в той час, як потерпілий має право на відшкодування завданої йому шкоди. Однак дане визначення більше підходить до деліктного зобов'язання, адже описує не стільки відповідальність, скільки праввідносини, що з неї виникають [13, с. 79].

Тобто, науковцем вказано на проблему, коли під поняттям деліктної відповідальності застосовують заходи деліктної відповідальності. Це призводить до фактичного закріплення в доктрині ототожнення «відповідальності» та «правопорушення», адже більшість досліджень залишають висновок, що лише з правопорушенням виникає деліктна відповідальність.

Окрім цього, так само як і в дослідженнях щодо договірної відповідальності, позитивний аспект деліктної відповідальності залишається без уваги. Водночас, окрім відповідальності за правопорушення, існує також відповідальність здійснювати свої права у встановлених законом межах. Здійснення особою своїх суб'єктивних прав не викликає заходів відповідальності щодо такої особи. Однак, реалізуючи свої права, особа має усвідомлювати межі в яких це дозволено (має відповідальність здійснюючи правомірні дії), оскільки реалізовувати своє право також можна на шкоду іншим особам (зловживати правом), і вже за таку поведінку до особи можуть застосовуватись заходи деліктної відповідальності.

Деліктну відповідальність також часто ототожнюють з поняттям недоговорної відповідальності. Капліна Г.А., Елларян А.С вказують, що не можна ототожнювати недоговорну і деліктну відповідальність. Остання настає лише у разі завдання шкоди безпосередньо особі чи майну фізичної особи або майну юридичної особи, тобто на підставі цивільного правопорушення (делікту). Недоговірною ж є, наприклад, і відповідальність недобросовісної сторони недійсного правочину, що не заснована на вчиненні цивільного правопорушення. Тобто недоговорна відповідальність – це ціле, а деліктна – це його частина [8, с. 259].

Висновки. Отже, більшість актуальних досліджень питання співвідношення договірної та деліктної відповідальності були присвячені не стільки дослідженню поняття «відповідальність», скільки поняття «заходи відповідальності».

Таким чином, заходи відповідальності за цивільним законодавством України можна розділити на договірні та позадоговірні. При цьому, заходи договірної відповідальності пов'язані з догово-

ром, його виконанням та відшкодуванням збитків, які виникли внаслідок порушення його виконання. Договірна відповідальність має розглядатись не лише як захід відповідальності (санкція за порушення договору), а і як обов'язок особи дотримуватись договору та принципу добросовісного виконання (позитивний аспект відповідальності).

Заходи деліктної відповідальності, на противагу, не виникають з договірних зобов'язань. Навпаки, заходи деліктної відповідальності виникають у разі завдання особі шкоди поза договірними правовідносинами. При цьому, деліктна відповідальність не має ототожнюватись з санкцією за певне правопорушення, адже відповідальність виникає у зв'язку з реалізацією особою своїх суб'єктивних прав.

Наявність в цивільному законодавстві визначень понять цивільно-правової відповідальності або договірної / позадоговірної відповідальності могла б покращити стан дослідження даного проблемного питання. Недостатньо точне визначення понять в правовій доктрині та відсутність їх закріплення у законодавстві є однією з обставин, що створює правову невизначеність, яка має бути вирішена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зелена І.В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння. *Юридичний вісник*. 2012. Теорія та історія держави і права, № 2(23)2012. С. 10–15. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Наука/Naukovij_jurnal/2012/statji_n2_23_2013/Zelena_10.pdf.
2. Самощенко І.С., Фарукшин М.Х. Відповідальність за радянським законодавством. *Юрид. літ.*, 1971. 240 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/SAMOSHENKO_1971.pdf.
3. Манулов Є.М. Соціальна відповідальність особистості у правовій державі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 4 (18). С. 3–8. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/NUAU/Visnik18_F_2013.pdf#page=3.
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є.В. Білозьоров та ін.; ред.: С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Gusarv-S.D-Teoriya-derzhavy-i-prava.pdf.
5. Бліхар М. Сутність юридичної відповідальності в правовій доктрині України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 28. С. 161–168. URL: <https://doi.org/10.23939/law2020.28.161>.
6. Борисова В.І., Баранова Л.М., Бєгова Т.І. Цивільне право: підручник / ред.: В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатєєва, В.Л. Яроцький. Харків: Право, 2011. Т. 1. 656 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_1.pdf.
7. Стефанчук М. Особливості договірної відповідальності в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1(33)/2023. С. 166–172. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/48762/1/Стефанчук.PDF>.
8. Капліна Г.А., Елларян А.С. Договірна та недоговірна (деліктна) відповідальність: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць*. 2015. № 30. С. 256–262. URL: <http://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/№30-2015-p..pdf#page=256>.
9. Довбій С.П. Відшкодування збитків та договірні санкції як форми відповідальності (компенсації) за порушення договірних зобов'язань з надання послуг охорони. *Форум права*. 2013. № 4. С. 85–92. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d1d2e75-03f2-4ca3-93cb-1e4cb660f3bb/content>.
10. Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 234–240. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10795/1/сопронюк.pdf>.
11. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 8 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
12. Багатомовний юридичний словник-довідник / Голубовська та ін. Київ: Видавничо-полігр. центр «Київ. ун-т», 2012. 543 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Holubovska_Iryna/Bahatomovnyj_iurydychnyj_slovnuk-dovidnyk.pdf.
13. Галкевич С.В. Основні категорії цивільного деліктного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*. 2017. Т. 1, № 3. С. 78–82. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/download/262/246>.